

IZ PISMENE OSTAVŠTINE PRIM. DR. DAMIRA PRIMOŽIĆA (1)

»Pucnjava iz pravca kuda su odvođeni iznemogli«

Donosimo svjedočanstvo zagrebačkog liječnika dr. Primožića o križnome putu i njegove znanstvene radove o doprinosu Katoličke Crkve razvitku hrvatskoga zdravstva.

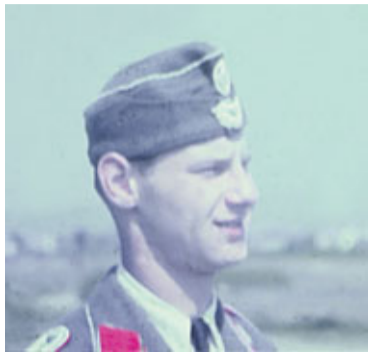
Tomislav Vuković

— Koliko je god danas u hrvatskoj javnosti na političkome, znanstvenom, medijskom, kulturnom i odgojnom području na djelu agresivni revizionizam povijesnih događanja i osoba iz razdoblja poraća i totalitarizma u komunističkoj Jugoslaviji (Hrvatskoj), pri čemu se niječu ili opravdavaju počinjeni zločini, veličaju njihovi inicijatori, organizatori i izvršitelji, prikazuje to razdoblje kao humano, demokratsko, gotovo idilično - povremeno, istina rijetko, u javnost dospije poneko potpuno novo usmeno ili pismeno svjedočanstvo, koje demistificira sve partizanske, komunističke, titoističke, subnorovske, jugoslavenske, velikosrpske i slične krivotvorine. Jedno od njih je i dio pismene ostavštine prim. dr. Damira Primožića, liječnika, specijalista medicine rada, povjesničara medicine, dugogodišnjeg ravnatelja Doma zdravlja u Samoboru i angažiranoga katoličkog vjernika. Iz njegove bogate pismene ostavštine, koja se sastoji od znanstvenih radova i osobnih zabilježaka o događajima kojima je bio svjedok, lako

je zaključiti da egzekucije na križnim putovima nisu bili nikakvi ekscesi, kako to neki čelnici u Hrvatskoj žele danas prikazati, nego ostvarenje organiziranoga zločinačkog plana, da su diskriminacija i gaženje osnovnih ljudskih prava bili sastavni dio nekađanje jugoslavenske svagdašnjice i dr. Mnoštvo dokumenata uredništva je ustupila njegova supruga Zora Primožić, danas korisnica Doma za starije i nemoćne osobe »Medveščak« u Zagrebu.

»Da je nikada ne ispustimo iz ruku«

Dr. Damir Primožić rođen je 24. siječnja 1924. u Zagrebu, gdje je završio pučkoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje. Daljnje je školovanje morao prekinuti zbog nadolazećih ratnih zbivanja, u kojima je bio mobiliziran u domobransku vojsku i poslan na časničko školovanje u austrijski Stockerau. S činom domobranskoga poručnika vraća se u domovinu u Zagreb koji, znajući kako nikome nije počinio nikakvo zlo, nije napuštao ni nakon dolaska jugoslavenskih vojnih postrojba. No, svejedno je bio uhićen pošto se uredno odazvao pozivu novih vlasti, o čemu je ostavio svjedočanstvo u zabilježkama koje je naslovio »Moj 'križni put', 21. 5. - 9. 8. 1945«. Usprkos tome što su mu vlasti oduzele sva građanska prava, upornošću i uložnim žalbama, uspio se upisati na Medicinski fakultet u Zagrebu. »Taj put dopisane nije bio lagan« - zapisao je u sjećanjima - »jer domobranci su se vrlo teško upisivali na fakultete.« No, bio je svjestan da mu to sigurno ne bi uspjelo bez intervencije njegove tete Beate Brausil, tadanje hematologinje svjetskog ugleda, koja je završila studij u Francuskoj. Nakon pripravnčkog staža u bolnici na zagrebačkom

● Damir Primožić kao mladi domobranski časnik

Rebru, radio je u Petrinji, Bregani, Moravicama i sve do odlaska u mirovinu u Samoboru. Pored redovitog posla liječnika i ravnatelja, istaknuo se na području organizacije zdravstvene skrbi, što je bilo prepoznato čak i od Svjetske zdravstvene organizacije. Osim toga, pisao je i objavljivao znanstvene radove u domaćim i inozemnim stručnim časopisima. Pokopan je na zagrebačkom groblju Mirogoj 27. prosinca 2000. a tada je prim. dr. Slavko Lovasić istaknuo: »Zahvaljujemo kolegi na njegovoj ljudskosti, pravednosti i istinskoj borbi za očuvanje medicinske etike i istine. Njegovo tijelo predano je hrvatskoj grudi koju je toliko ljubio i volio, koju je iznad svega uvijek no-

»Na putu za Osijek prolazili smo kroz selo Čadavica, gdje su nas snaše, usprkos prijetnjama i batinama, obilno nahranile mlijekom, sirom, slaninom i domaćim bijelim kruhom. Bio je nezaboravan dan.«

sio u svom srcu i koju nam je svojim pouzdanjem ostavio u zalog da je nikada ne ispustimo iz ruku.«

»Ustrijeljen je nekoliko koraka od mene«

Bilješke dr. Primožića »Moj 'križni put' 21. 5. - 9. 8. 1945« govore o njegovu uhićenju od jugoslavenskih vlasti i sudjelovanju u »marševima smrti« od Zagreba do Srijemske Mitrovice, Novog Sada, Beograda i Kovina. Iako ih je sastavio po sjećanju puno kasnije, nakon gotovo pola stoljeća, one su vrijedna povijesna vrela jer ne samo što, iako usputno, govore o masovnim egzekucijama bez suda i presude, nego donose i imena i prezimena nekolicine njegovih prijatelja, hrvatskih domobrana, za koje njihovi bližnji, možda, nisu nikada uspjeli saznati što se s njima dogodilo. Bilješke donose i neveliko kraćenje, doslovce onako kako ih je dr. Primožić zapisao:

»21. 5. 1945. Javio sam se na poziv od 19. 5. u Schwartzov dom u Maksimirskoj ulici.

22-25. 5. 1945. Bili smo zatvoreni u barakama na Kanalu. Na tom je mjestu danas Autobusni kolodvor u Zagrebu.

26-29. 5. Prebačeni smo u logor Prečko.

29. 5. Oko 22 sata naređen je pokret prema Bjelovaru.

30. 5. Stigli smo u Lopoglavu (iako se u prvi tren nameće Lepoglava, prema podacima koji slijede, riječ je, najvjerojatnije o Lupoglavu, op. T. V.) oko 9,30 i pokret dalje oko 15,30.

31. 5. U Čazmi u noći strahoviti prolom oblaka uz pucanje iz strojnice i pušaka. Prije dolaska u Bjelovar nekoliko koraka od mene ustrijeljen je satnik Šeni. Povremena pucnjava iz pravca kuda su odvođeni iznemogli. Nisam dao da se i Coša ukrca

u kola sa iznemoglama, kao da sam nešto slutio! U jednom momentu bilo nas je izdvojeno iz kolone oko 50-60 hrvatskih časnika i postrojani smo bili u dvije vrste 'par - nepar'. Izgledalo je kao da se priprema strijeljanje, ali se najednom pojavio partizanski oficir na konju i zapovjedio naš povratak u kolonu. U Bjelovar stiglih oko 6 sati ujutro.«

Odmor na konjskom i kraljlem izmetu

»2. 6. Iz Bjelovara vlakom u marvenim vagonima do Virovitice, gdje smo stigli oko 4 sata. Iz Virovitice krenuli u 12 sati i stigli na sajmište u Podravskoj Slatini. Prespavali na zemlji punoj konjskog i kraljleg izmeta (dan prije bio je sajam).

6. 6. Na putu za Osijek prolazili kroz selo Čadavica, gdje su nas snaše, usprkos prijetnjama i batinama, obilno nahranile mlijekom, sirom, slaninom i domaćim bijelim kruhom. Bio je nezaboravan dan. Prenočili smo u D. Miholjcu. Valpovo?

7. 6. Oko 4 sata pokret i u Osijek stiglih oko 11 sati na Zelenu livadu (Poljanu?)...

11. 6. Oko 12 sati vlakom za Vinokovce, gdje smo došli oko 17 sati i oko 21 sat stigli u Sremsku Mitrovicu i smješteni u kaznioni. Spavali smo na kamenom podu (moj kuk?)...

12. 6. Oko 15 sati pokret kolone i pješice do Rume kamo smo stigli oko 22 sata.

13. 6. Nastavak pješačenja preko Iriga i Fruškogorskog vijenaca oko 6 sati, i stigli u Petrovaradin oko 17 sati...

2. 7. Oko 14 sati pokret za Novi Sad i oko 19 sati stigli u Bački Jarak. Došli smo pogrešno i morali se vratiti mrtvo umorni oko 7 km natrag u Rimske Šančeve oko 22 sata. Onako umorni krenuli za Titel u 24 sata, kuda smo stigli oko 4 sata ujutro.«

Uz viku i udarce čuvara

»3. 7. Cijeli dan traje prebacivanje preko porušenog mosta preko rijeke Tise, i to u koloni 1 po 1 uz viku i udarce čuvara. Došli u Alibunar.

??? Vršac - smješteni u drvene hangare koji su ostali od njemačke vojske. Počeli proljevi, nesnosna vrućina u hangarima. Invazija 'vaški' (uši, op. T. V.). Počela dioba kolone na domobrane, ustaše, Nijemce.

15. 7. Prvo prelušavanje vodio puk. Georgijević.

??? Kovin - svilara...

7. 8. Otpušten amnestijom iz Kovina i vlakom preko Pančeva i Beograda stigao 9. 8. rano ujutro doma. Sirotina mamica išla je u Kovin nositi hranu i odjeću i tako smo se putem mimoišli.

10. 8. Prijavio se u II. rajon da sam otpušten iz logora za zarobljenike. Oduzeta su mi građanska prava, koja sam nakon uložene žalbe dobio natrag. Nakon par dana, temperatura, povraćanje, bijela stolica, crvena mokraća i žute bjeloočnice. Dg. (dijagnoza, op. T. V.) Hepatitis epid.

Bili smo nerazdvojni zajedno: por. Dragutin Moritz (građ. ing. - Hannover), por. Aleksandar - Coša Seifert, por. Neven Kranjčec, por. Dragutin Kovačec, por. Đuka Strugar, puk. Nikola Ježić, sat. Topolnik, por. Stjepan Horvat, sat. Werner i još mnogi drugi, čija se imena sada nakon 50 godina više ne sjećam.«

NASTAVLJA SE

KATOLIČKI OBLIKOVATELJI KULTURE

Ilija Okrugić Srijemac - pjesnik i pripovjedač

Dr. Vladimir Lončarević

Ipak se nasreću pomalo budi zanimanje za mnoge naše velikane, pa tako i za svećenika i književnika Iliju Okrugića Srijemca, prevoditelja, pjesnika i prozaika, koji bijaše među prvacima »male, ali fine grane« bačkih i srijemskih književnika Hrvata 19. stoljeća.

Rođen je Okrugić u Srijemskim Karlovcima 12. svibnja 1827. U rodnom mjestu završivši pučku školu i gimnaziju, teologiju je studirao u Đakovu. Zaređen 1850. godine, bio je kapelan i župnik u Zemunu, Kukujevcima, Sotu, Sarvašu,

Levanjskoj Varoši, a od 1866. župnik je sv. Jurja u Petrovaradinu, gdje je umro 30. svibnja 1897. Počeo je u preporodnim danima pisati još u »Danici« i »Zori dalmatinskoj«, zatim u »Nevenu«, a poslije u »Bunjevačkim i šokačkim novinama« te »Bunjevačkoj i šokačkoj vili«. Biskup Strossmayer uočio je njegov književni dar pa ga je poticao na rad i zadržao stoga kao prebendara stolne crkve u Đakovu od 1855. do 1862. »Okrugić je u Đakovu imao prilike promatrati biskupove pothvate. (...) Budući i da je Okrugić bio još i Strossmayerov prvi ređenik, otud potječe njegova odanost svome biskupu, koja je vidljiva i u njegovim književnim djelima« (Luka Marijanović). Nakon dolaska u Petrovaradin »družio se najradije s hrvatskim popovima i sa srpskim literatima«, piše o njemu Nikola Andrić u svojoj studiji »Pod apsolutizmom« (1906), »a najmiliji mu je bio razgovor književnost. (...) Kako mu je život bio spojen s istočnom polovicom našega naroda, tako su mu i neka najvažnija djela poznatija među srpskim općinstvom, nego li među hrvatskim. (...) Hrvat Ilija podijelio je s bratom Srbinom pola svoga srca i polovicu književnoga svoga rada.«

Pisao je najviše pjesme i pripovijesti, među kojima su najpoznatije »Lijepa Klementinka«, »Morović-grad« i »Velika crkva«, te najveća »Vezirac i Tekije« (Vezirac je brežuljak kod Srijemskih Karlovača, a Tekije Gospino svetište, gdje će Okrugić biti pokopan). Upletao je u svoje priče dokumentarističke odlomke. »Radnja mu se svaki čas prekida učenom kakovom bilješkom... Okrugić je dakle bio neki poluhistorik i poluetnograf, koji je nastojao da svoju učenost protura pod vidom beletrističkih sastavaka«, zaključuje Andrić. Svakako, po svojim pripovijestima Okrugić je, kao i Tombor, genetski povezan s razvojem hrvatskoga povijesnoga romana 19. stoljeća (K. Nemeč). Osim toga, autor je brojnih crkvenih i svjetovnih, starogrčkih pjesama (npr. »Za jedan časak radosti«, »Milikina kuća na kraju«, »Divan je kičeni Srijem«), od kojih je neke uglazbio. Najpoznatiju dramu »Sačurica i šubara ili Sto za jedan« objavio je 1864. a 1884. igrokaz »Šokica«, koji se i danas često izvodi. Uz povijesne drame »Miroslava«, »Mara Varadinka«, »Petar Dojčin, varadinski ban«, u kojima, uz ostalo, varira ekumenske motive, godine 1892. objavio je i epsku pjesmu »Sveti Ivan Kapistran, pobjeditelj Turaka kod Biograda godine 1456: pučki ep u 17 pjevanjeh s uspomenom petstoljetnice mu proslavljene u Iloku gradu 23. listopada godine 1885«, u kojoj je živahnim fantazijom opisao bojeve oko Beograda. Objavio je i nekoliko povijesnih prikaza i rasprava. Živio je s narodom i za narod, uvijek nastojeći buditi ljubav prema domovini. Tako u svom alegorijskom dramskom spjevu »Sastanak vila na Velebitu, u Trnavi i Đakovu prilikom pedesetljetnog slavlja zlatne mise preuzvišenog i presvietloga Josipa Jurja Strossmayera, biskupa bosansko-srijemskoga i najvećeg dobrotvora hrvatskoga naroda« (1888), stavlja na usne »Majci Hrvatskoj« i ove stihove:

»Ljubite se, djeco! veli majka mila,
U ljubavi, slogi i moć je i sila!
Čim god Bog darivo, zadovoljan budi,
A neka ti srdce za tuđim ne žudi.
Svoje poštuj, ljubi, svoje njegov, hrani,
Ko oko u glavi od dušmana brani!
A to sve je naše ponosito gorje!
Pak naše i ono valovito morje!
S' ovu i s onu stranu Velebita djeda,
Sve to jedan narod, sve to moja čeda!
Ljubite se, djeco, pak budite složni
U ljubavi, slozi, tek ste jaki, možni! -
Oh! koliko putah, molila sam tako,
Vjekovah tečajem, a u doba svako, -
Ali riedko, riedko, slušali me sinci«,
pjeva »Majka Hrvatska« pitajući se
što bi rekli hrvatski kraljevi, da ustanu iz groba, da
»Vide, što učini nesloga i zloba
Od Hrvatske naše države nam davne,
Velike, tol dične i moćne i slavne, -
Da vide i danas u skućenoj tako
Razdora, nesloge sjeme to opako,
Kako klija, buja i pogubom prieti,
Guši rodoljubja onaj plamen sveti, -
Da vide koliko sinovah imade,
Koji joj o srjenci i o glavi rade, -
Ili se odmetnuše od svog roda krvi,
A za ljubav hljeba kori ili mrvu (...).«

Čitan u prošlosti, bit će čitan i u naše vrijeme, čemu pridoniješe i knjige »Lirika«, »Glasinke«, »Tri povijesne drame« te »Šaljive poeme«, koje je posljednjih godina priredila dr. Jasna Melvinger. Veći dio njegove ostavštine čuva se u Matici srpskoj u Novom Sadu. Dodajmo da je po tom domorocu nazvana Knjižnica i čitaonica zajednice Hrvata u Zemunu, dok je Društvo književnika Vojvodine ustanovilo nagradu »Ilija Okrugić Srijemac« za najbolju knjigu na hrvatskom jeziku u Vojvodini. S pravom, jer je Okrugić bio vrijedno pero što je navijestilo plodno književno stoljeće srijemskih i bačkih Hrvata, od kojih će mnogi svojim umjetničkim radom u duhu kršćanske ljubavi trajno obilježiti hrvatsku kulturu 20. stoljeća. ■

IZ PISMENE OSTAVŠTINE PRIM. DR. DAMIRA PRIMOŽIĆA (2)

Samoborski franjevci - kirurzi, ranarnici i ljekarnici

Donosimo svjedočanstvo zagrebačkog liječnika dr. Primožića o križnome putu i njegove znanstvene radove o doprinosu Katoličke Crkve razvitku hrvatskoga zdravstva.

Tomislav Vuković

— Kao što je u prošlosti već rečeno, Damir Primožić, iako se tek vratio s križnoga puta u kolovozu 1945, u rujnu iste godine uspio se upisati na Medicinski fakultet u Zagrebu. No, bio je itekako svjestan da su mu vraćena sva građanska prava samo »de iure«, što znači da mu je životna svagdašnjica »de facto« bila itekako drukčija, što je i zapisano u njegovim sjećanjima: »Na papiru da, ali u stvarnom životu, školovanju i radu - NE!«

Hrbar tekst o »reakcionarnoj« organizaciji

Unatoč takvome nimalo laganome »žigu«, kojim je u javnosti bio obilježen i s kojim se morao svakodnevno nositi, dr. Primožić kao mladi znanstvenik piše o doprinosu Katoličke Crkve hrvatskome zdravstvu. Treba odmah istaknuti kako je u to doba takav tekst bio dosta hrabar pothvat jer je Crkva u to doba također tretirana kao »društveno nazadna«, »štetna«, »protunarodna«, »reakcionarna« i sl.

Studija: »Zdravstvene prilike u Samoboru do početka XX. stoljeća« objavljena je u »Liječničkom vjesniku« br. 78/1956, str. 172-178. Podijeljena je u jedanaest poglavlja: »Bolesti u Samoboru«, »Vitalna statistika«, »Bolnica«, »Bratimska blagajna«, »Prirodna liječilišta«, »Pučka medicina«, »Kirurzi i liječnici«, »Primalje«, »Ljekarnica« i »Zaključak«. Glasovita samoborska kapela sv. Ane spominje se u prvome poglavlju, a samoborski franjevci i samostan u trećemu i sedmom poglavlju.

U Samoboru izumrle čitave obitelji

U uvodnome dijelu dr. Primožić, ne samo argumentirano nego i nadasve vrlo zanimljivo, što je prava »poslastica« ljubiteljima povijesti Samobora i samoborskoga kraja, kao i opće hrvatske povijesti, opisuje zdravstvene prilike u Samoboru: »Epidemija iz g. 1848. širila se vrlo brzo. Iz Samobora proširila se u sela Oruševac i Farkaševac, a odanle u susjednu Sloveniju. Kako je kolera nesmiljeno harala, vidi se po tome, što je u selu Farkaševac izumrla cijela zadruga Koletića. I u Samoboru su izumrle čitave obitelji, a kuće su ostale prazne i puste. I crkveno zvono je napuklo od silnog zvonjenja za umrlim, tako da je godine 1849. posuđeno zvono iz crkve sv. Ane. Ondašnja su groblja bila ubrzo napunjena, tako da su mrtve pokapali gdje su stigli. U donjem Gizniku bila je u jednom vinogradu uređena privremena bolnica. Općina je također odredila za privremenu bolnicu kuću, gdje je današnja Gajeva ul. br. 24 i Samoborska ul. br. 43. U arhivu samoborskog muzeja sačuvane su dvije okružnice Zemaljske vlade u kojima se upozorava građanstvo na opasnosti od

● Prva stranica znanstvenog rada dr. Primožića o zdravstvenim prilikama u Samoboru tijekom povijesti (objavljenom u »Liječničkom vjesniku« iz 1956. godine)

kolere, koja je već izbila u glavnom gradu Budimu. Tu se još naređuje održavanje čistoće i dezinfekcija zahodskih jama.

God. 1873. spominje se epidemija morbila.

Sačuvan je dopis magistratu dr. Magdića od 30. III. 1875. u kojem javlja, da je umro 'od crnih kozah' neki Dragutin Prešern, te se naređuje da se sproved ima obaviti bez ceremonija« (Primožić, isto, str. 172).

Bolesnici u samostanskoj blagovaonici

Primožić u opisu tih prilika ubrzo dolazi do franjevačkog samostana, zdanja koje je u to doba svakako bilo najpogodnije za veći i organiziraniji bolnički smještaj: »Dana 11. studenog 1787. došla je u Samobor pukovnija vojvode Ferdinanda. Kako nije prikladnih zgrada za bol-

»God. 1748. spominje se o. Damianus, kirurg, a god. 1772. o. Konstancije Heissner, kirurg... Samostanski je kirurg liječio i građane Samobora, a ne samo samostansku braću«

nicu u Samoboru, bio je rekviriran dio franjevačkog samostana. Bolesnika je bilo 22 i oni su bili smješteni u samostanskoj blagovaonici. Jedan od tih bolesnika umro je u Samoboru i bio je pokopan na župnom groblju. U toj bolnici radila su tri kirurga. U veljači 1788. vojska je otišla na tursko ratište i bolnica je napuštena. U rujnu iste godine počela je u samostanskom dvorištu gradnja nove bolnice za oko 1600 bolesnika. Tom su prilikom porušene gospodarske zgrade, a voćnjaci su posječeni.

U novu bolnicu dopremeni su ranjenici i bolesnici... Za vrijeme Prvoga svjetskog rata ponovno su rekvirirane samostanske sobe za ranjenike« (isto, str. 173).

Kasnije u tekstu, u popisu samoborskih gradskih, vojnih i rudarskih kirurga i liječnika spominje i franjevce: »Najstariji sačuvani podaci, koji se odnose na zdravstveno osoblje, potječu iz XVII. stoljeća. Stari samoborski samostan sagrađen je 1618. God. 1712. započeta je gradnja novoga samostana, čiji su vlasnici franjevci. Tek u kasnijim godinama spominju se i neki ranarnici franjevačkog reda. Nije poznato, da ih je bilo i prije...

Godine 1716. spominje se o. Nikola Hansić, samostanski ranarnik. Za njega se kaže, da je već 42 godine u franjevačkom redu. Kako je dugo

bio u Samoboru nije poznato. God. 1748. spominje se o. Damianus, kirurg, a god. 1772. o. Konstancije Heissner, kirurg...

Na crkvi u Samoboru postavljen je 1779. novi križ, a u pozlaćenju jabcu pod križem spremljena je pergamena s popisom svih članova samostana. Među ostalim spominje se i brat Gaudencije Zhabul (Čečul), kirurg. S njegovim se imenom susrećemo prvi put god 1771.

Interesantan je podatak, koji nalazimo u 'Directorium patris guardiani Samoborensis, II' (pisan oko 1770-78): 'O blagdanu sv. Simenona i Jude, ili neposredno nakon toga, bude sakupljanje sočivica u ovom mjestu, a traje 3-4 dana. Najbolje je s kućnim slugom poslati i brata kirurga. S obzirom na njega građani daju više, nego što bi drugome dali.' Iz toga se zaključuje da je samostanski kirurg liječio i građane Samobora, a ne samo samostansku braću... U prije spomenutom 'Directorium patris guardiani Samoborensis, II' nalazimo upute o slanju kirurga izvan samostana i o upotrebi samostanskih lijekova... To nam potvrđuje da su samostanski kirurzi liječili građanstvo Samobora, a i prvi put se spominje samoborska ljekarnica« (isto, str. 174-175).

Zdravstvena skrb - odredba sv. Franje

Budući da je široj hrvatskoj javnosti uglavnom nepoznata franjevačka djelatnost na zdravstvenomu području, posebice u kontinentalnom dijelu Hrvatske (za razliku od priobalnog čije je oličjenje svjetski glasovita drevna ljekarna u dubrovačkom samostanu), dobro je spomenuti temelje, na kojima općenito počiva, počinje i izvire zdravstveno-medicinska zauzetost redovnika franjevača: »Humanizam Franje Asiškog dobro je poznat svima, koji poznaju njegovo životno značenje za povijesna zbivanja u 13. stoljeću, ne samo u Italiji nego i u cijeloj Europi. Ljubav prema svim ljudima, a posebno pak prema bolesnicima i nemoćnima, gubavcima, starcima i djeci, Franjo je sam svojim životnim primjerom zasvjedočio, a osnivanjem svih triju redova postavio zakonom životnog djelovanja svoj svojoj braći i sestrama do naših dana. I ne samo prema patnicima u svijetu nego i prema vlastitoj braći u redu. U šestom poglavlju Pravila Franjo traži: 'A gdje god braća bila i sastala se neka budu među sobom domaći... Ako pak tko oboli, ostala braća dužni su ga dvoriti, kako bi željeli da drugi njih dvore' (Pravilo i generalne konstitucije franjevačkog reda, Zagreb, 1970, str. 6). Ta Franjina odredba uvjetovala je da su franjevci od samih početaka Reda posebnu brigu vodili za svoje bolesne i nemoćne članove. Briga za bolesnike i stariju braću urodila je odredbom zakonodavstva reda g. 1354, da se u provincijama odrede braća bolničari koji će dvoriti i pomagati bolesnu braću, a provincijali kustodi pomno će se brinuti da spomenuti bolničari svoju službu savjesno i pomno vrše« (Paškal Cvekan: »Franjevci u Samoboru«, Samobor, 1982, str. 100).

NASTAVLJA SE

KATOLIČKI OBLIKOVATELJI KULTURE

Josip Zorić - svećenik romanopisac

Dr. Vladimir Lončarević

Za razliku od velikog broja radova »visokoesteti-zirane« katoličke poezije i kraće pripovjedne proze tijekom 19. i 20. st., katolički se roman u nas razvijao prije svega u smjeru tzv. pučke književnosti. Osnovna svrha takvih romana bila je da budu prilagođeni što široj publici, kojoj se ima ponuditi jasna domoljubna, moralna i vjerska pouka i poruka u kršćanskom duhu. Knjige tih autora (Velimir Deželić stariji i mlađi, Ivan Devčić, Narcis Jenko, Milutin Mayer, Josip Andrić...) u velikom broju tiskalo je uglavnom Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima. A jedno od prvih imena među njima svećenik je Josip Zorić.

Rođen je u Oratju pored Krapinskih Toplica 20. listopada 1835. Završivši gimnaziju u Zagrebu, prošao je redoviti put formacije za svećenika. Zareden 1859, župnik je u Brckovljanima, zatim kateheta u varaždinskoj gimnaziji te župnik u Prozorju, da bi potkraj života došao za župnika u Dugo Selo, gdje je završio novu crkvu i župni dvor. Ondje je i umro 8. kolovoza 1904. Njegovo ime danas nosi dugoselska osnovna škola.

»Simpatičan okrugli svećenik« koji »bijaše s nama djecom vazda prijazan, veoma dobar«, tako ga u svojim uspomena karakterizira Ksaver Šandor Đalski, kojega je baš Zorić oduševio za roman. »Već od mladenačkih dana Zorić je bio zaokupljen društvenim, političkim, gospodarskim i drugim problemima svoga užeg kraja, ali i cijelog hrvatskog naroda«, piše o njemu Ivan Brajdić. Kao član Narodne, a onda Neodvisne narodne stranke četiri puta bio je zastupnik u Hrvatskome saboru, gdje je održao brojne govore. Živo zauzet za »domovinske stvari« (Anđelko Koščak), protivnik germanizacije, pa mađarizacije, imao je stoga mnogo neprilika, osobito za Khuenova režima. Posvećen dobru naroda, nastojao je svoje čitatelje vjerski i moralno podizati u duhu kršćanske ljubavi. Pritom je redovito poticao i gospodarsku obnovu hrabreći ljude da ustrajnim radom, pa makar i skromnim sredstvima, napreduju u gospodarskom razvoju. To je poruka i danas aktualna, kao i njegove misli »narod je sam kovač svoje sreće, do njega je da uklanja zapreke i ravna svoje puteve k boljoj budućnosti« ili pak »da država koja treba uporišta izvana, a ne u samoj sebi, da takova država neima trajna, napredana i sigurna života«. Osobno se mnogo trudio oko osnivanja gospodarskih zadruga i štedionica.

Vjeran geslu »sve za vjeru i domovinu«, bijaše predan tomu da i kroz knjigu radi za dobro svoga naroda. Pisati i prevoditi započeo je već kao bogoslov. Preveo je tada vrlo čitan pučki roman »Fabiolu«, a zatim i Moliereova »Škrca«. Surađuje pjesmama i novelama u periodici, osobito u »Katoličkom listu«, »Obzoru« i »Prijatelju naroda«, koji je neko vrijeme uređivao. Uza sve to, u deset godina, od 1890. do 1899, objavljuje sedam romana i većih pripovijesti. S temama raspada seljačkih zadruga, podjele vlasteoske zemlje i propašću

seljačkih gospodarstava djela su »Jagica i Mijo« (1892), »Segregacija u Jujevici« (1894) i »Ruža« (1899), dok je teme vezane za političke i društvene prilike u Hrvatskoj obradio u djelima »Grof Borovački i Jelka Večevičeva« (1890), »Žrtva materina« (1895), »Pavao Pavlović« (1897) te »Borba i pobjeda« (1899), ispisavši tako »temperamentnu političku prozu« (I. Brajdić), s jasnom tendencijom da prije svega među mladeži pobudi ljubav prema domovini.

U vrijeme dok je pisano, Zorićev je djelo pobuđivalo znatnu recepciju čitateljstva i kritike, da bi poslije palo u zaborav sve do novijeg doba, kada je ponovno prikazan i vrednovan. Tako je Zorićev opus prikazao akademik Krešimir Nemeš u prvome svesku »Povijesti hrvatskog romana« istaknuvši da su njegove »priče zapravo svojevrstna exempla ispričana tako da potkrijepe eksplicitnu moralnu pouku te uzdignu vrlinu, plemenitost i rodoljublje«. Slično ocjenjuju i drugi kritičari, no svi se slažu da je vješto slagao fabule, prožete pustolovnim, ljubavnim i političkim zapletima, nerijetko sa zanimljivim psihološkim i socijalnim zapažanjima. Zbog svega toga imao je Zorić poširok krug publike, koja ga je razumjela i čitala, pa Nemeš s pravom utvrđuje da je Zorić »istinski prethodnik popularnih pučkih romana Janka Matka«. Iako su dakle naglašena domoljubna i moralno-vjerska didaktičnost, provedena uobičajenim instrumentarijem napete i jednostavne fabule i crno-bijele karakterizacije donekle umanjile estetsku vrijednost njegovoj prozi, Zorić to i nije stavljao u prvi plan. Držao je da književnost, želi li ispunjavati svoju pravu svrhu - koristiti narodu - treba da ide »idealnim, etičkim pravcem«. Drugim riječima, pisati za narod znači »govoriti njegovu srcu, izmamiti suze u očima, i pobuditi pobožna, rodoljubna i kreposna čuvstva« (Janko Barle).

Nedvojbeno, bio je Zorić »prava hrvatska korjenika i zapravo prototip dobrodušnog narodnog svećenika«, kako je za nj u nekrologu u »Obzoru« napisao tadašnji urednik i književni kritičar Josip Pasarić. Doista: »Zrela ozbiljna nauka, čist, umjeren i neokaljan život, priegori i samozataja u običnom životu«, pisao je Zorić, »to su neophodno nužni uvjeti pravom rodoljublju«. Kako onda, tako i danas! ■

IZ PISMENE OSTAVŠTINE PRIM. DR. DAMIRA PRIMOŽIĆA (3)

Samostanska ljekarnica u Samoboru iz 18. stoljeća

Donosimo svjedočanstvo zagrebačkog liječnika dr. Primožića o križnome putu i njegove znanstvene radove o doprinosu Katoličke Crkve razvitku hrvatskoga zdravstva.

Tomislav Vuković

— Skrb za bolesnu i stariju redovničku braću, koja prema uredbi samoga sv. Franje pripada biti franjevačkog života, kako je to istaknuto u prošleme nastavku, tijekom povijesti »izišla« je iz samostanskih okvira, što se, imajući u vidu Franjino čovjekoljublje, moglo i očekivati.

Zakon ljubavi iznad pravnih propisa

Tako jedan od najboljih poznavatelja povijesti franjevačkog reda o. Paškal Cvekan, nadopunjujući znanstveni rad dr. Damira Primožića: »Zdravstvene prilike u Samoboru do početka XX. stoljeća« (»Liječnički vjesnik«, br. 78/1956, str. 172-178), pokazuje da su franjevci pružali zdravstvene usluge i svim bolesnim mještanima u okolici: »Razvojem zdravstvene službe franjevci svoju braću bolničare osposobljavaju za ranarnike i ljekarnike. Mnogi od njih dolaze u red kao osposobljeni ranarnici i ljekarnici. Napose u prvoj polovici 18. stoljeća, kad se i u provinciji sv. Ladislava i u Hrvatsko-kranjskoj provinciji Svetoga Križa susrećemo s velikim brojem ranarnika i ljekarnika, koji su kao osposobljeni ranarnici i ljekarnici došli kao Švabi, Franki, Tirolci i Austrijanci u spomenute provincije. To je uvjetovalo da su i u Hrvatsko-kranjskoj provinciji upravo u polovici 18. stoljeća imali oko 25 braće ranarnika i ljekarnica (1769). Na taj je način uprava provincije mogla u svakom samostanu, gdje je bio veći broj braće, posebno pak u samostanima novicijata, profesorija, studija filozofije i teologije, držati jednog ili dva brata ranarnika i malu kućnu ljekarnu. Ranarnici i ljekarnici, a to je redovito bio isti brat, određeno su bili prvenstveno za bolesnu braću samostana, u kojem su se nalazili. Njihova služba bila je unutrašnja stvar redovničkog življenja. Dosljedno, ranarnici franjevci ne bi smjeli liječiti izvan samostana. No, svako pravilo ima iznimku, jer je zakon ljubavi iznad pravnih propisa. Ranarnici franjevci mogu izvan samostana liječiti siromahe koji ne mogu platiti liječnika ili ranarnika. Mogu to i onda ako to traži nužda, jer nema u blizini svjetovnog liječnika a bolesnik treba brzu pomoć. Dopušteno im je liječenje i onih bolesnika koje su liječnici zapustili, ako ovi zatraže pomoć samostanskog brata ranarnika. Da se izbjegne svaki spor s ljekarnicima u mjestu, gdje postoje ljekarne javnog značaja, franjevačkim je ljekarnicima zabranjeno davati lijekove. Iznimku čine siromasi i samostanski dobročinitelji. Sve to braća ranarnici i ljekarnici u pojedinim samostanima provincije mogu činiti samo uz znanje i pristanak mjesnog poglavara - gvardijana« (Paškal Cvekan: »Franjevci u Samoboru«, Samobor 1982, str. 100-101).

Naputak o izdavanju lijekova iz 1751.

Dr. Primožić u svome znanstvenom radu samo potvrđuje citirani odlomak o. Cvekana o franjevač-

kom doprinosu na području općeg zdravstva, ali ga i konkretizira spominjući hrvatske prilike, tj. ulogu samoborskog franjevačkog samostana:

»Iz navedenih podataka, koji su djelomično vrlo nepotpuni, vidimo, da Samobor ima bogatu zdravstvenu tradiciju. Zdravstveni radnici bili su u početku franjevci, ali ubrzo nailazimo i na svjetovne liječnike i ljekarnike. U početku su to bili barbiri (ranari, vidari, pučki liječnici, op. T. V.) i kirurzi, a kasnije i liječnici sa svršenim medicinskim fakultetom... Sigurno znamo da je sredinom XVIII. stoljeća postojala u Samoboru samostanska ljekarnica. Vjerojatno je i stara vojna bolnica imala svoju apoteku« (Primožić, isto, str. 177).

● O. Paškal Cvekan u knjizi »Franjevci u Samoboru« o tamošnjem zdravstvu upotpunio je Primožićeve tvrdnje

»Ranarnici franjevci mogu izvan samostana liječiti siromahe koji ne mogu platiti liječnika ili ranarnika. Mogu to i onda ako to traži nužda, jer nema u blizini svjetovnog liječnika a bolesnik treba brzu pomoć. Dopušteno im je liječenje i onih bolesnika koje su liječnici zapustili, ako ovi zatraže pomoć samostanskog brata ranarnika.«

O. Cvekan je dvadesetak godina kasnije, čini se, došao i do novih podataka koji upotpunjuju tvrdnje dr. Primožića: »Ne postoji zapis kad je zdravstvena služba započela u samoborskom samostanu. Zna se da 1746. u samostanu djeluje kao ranarnik 'brat Damjan Möhr, chyr.', jer se nalazi među osobljem samostana te godine. Da postoji ljekarna i brat ranarnik u Samoboru vidljivo je iz knjige protokola, koja u poglavlju 2. donosi naputak o djelovanju brata ranarnika i o izdavanju lijekova plemićima i građanima. Podatak potječe iz 1751. godine i značajan je jer govori da je samostanski brat ranarnik liječio ne samo samostansku braću nego i vanjske ljude, plemiće i građane. Provincijska uprava traži, kako slijedi: 'Kako ne samo građani nego i drugi naši susjedi osobito plemići često trebaju našega ranarnika, neka stoga poglavari pazi da za takve usluge u koliko mogućnost dopušta rado šalje ranarnika, ali bez štete za samostan. Kaže se, ukoliko mogućnost dopušta, jer ako bi koji brat trebao našega ranarnika, u tome slučaju ne bi bilo probitačno i

ne bi ga se smjelo iz samostana puštiti, osim ako bi slučajno udaljenost tog mjesta, kamo je pozvan bila vrlo mala, te bi oboje mogao zadovoljiti« (Cvekan, isto, str. 101).

Cijelu problematiku o. Cvekan sustavno zaokružuje sljedećim zaključcima:

»Na temelju gornjih podataka izlazi:

1. Samoborski samostan ima kućnu ljekarnu i brata ranarnika i ljekarnika polovicom 18. stoljeća.

2. Ranarnik i kućna ljekarna postoje za zdravstvenu zaštitu i pomoć samostanske braće.

3. Dopušta se da brat ranarnik liječi samostanske građane i ljude iz okolice Samobora, posebno pak plemiće koji traže pomoć brata ranarnika.

4. Ako su bolesnici udaljeniji od samostana, brat ranarnik može takve bolesnike pohađati samo onda, ako nije u samostanu njegova prisutnost radi bolesti kojeg brata potreba.

5. Samostanska ljekarna se opskrbljuje lijekovima preko matičnog provincijalnog samostana u Ljubljani, kojemu te lijekove mora plaćati. I zato samostanski ranarnik ne smije bez dopuštenja poglavara samostana davati lijekove badava.

6. Ranarnik mora voditi knjigu o primicima. Postojanje samoborske kućne ljekarne potvrđuje samostanska knjiga 'Constitutio Conventus' od 1752-1776, u kojoj se za 1757. spominje da je kipar za ljekarnu napravio tri nova kipa.«

Poimenični popis franjevaca ranarnika

»Ranarnici:

- 1746. - brat Damjan Möhr
- 1764. - brat Gaudencije Tschebel (Čebul), pharm.
- 1765. - brat Gaudencije Čebul, chyr. brat Monaldo Jereb, chyr.
- 1767. - brat Gaudencije Čebul, pharm. brat Monaldo Jereb, chyr.
- 1768. - brat Gaudencije Čebul, chyr. et pharm.
- 1769. - brat Konstancije Meisner, chyr.
- 1771-1780. - brat Gaudencije Čebul, chyr. et pharm.
- 1781. - brat Sebaldu Fürst, chyr.
- 1782. - brat Arsenije Höss, chyr.
- 1783. - brat Pautaleon Deller, pharm.
- 1784. - brat Arsenije Höss, chyr. brat Pantaleon Deller, pharm.

Kroz dvadeset godina (1764-1784) samoborski samostan ima postojano brata ranarnika i ljekarnika. Kako je tu službu u Samoboru uz prekid od dvije godine od 1764. do 1780. vršio brat Gaudencije Čebul, ljekarnik, za njega možemo navesti i neke najosnovnije životne podatke. Umro je u Samoboru 29. ožujka 1781, podrijetlom Kranjac, živio je 59 godina, što znači, da je rođen 1732, a u redu je bio 36 godina, pa je u red ušao 1745. godine.

Prema zapisu o. Augustina Pernara, samostanska kućna ljekarna nalazila se u prizemlju zapadnog samostanskog trakta.

Nepoznato je li poslije 1784. postojala samostanska ljekarna i kada je prestala djelovati. Najvjerojatnije je, da je postankom Primorske provincije prestalo i njezino postojanje.

Značajno je da su se franjevci i u Samoboru pokazali djelatni i u pitanju zdravstva, što za 18. stoljeće znači veliku pomoć samoborskom kraju« (Cvekan, isto, str. 102).

NASTAVLJA SE

KATOLIČKI OBLIKOVATELJI KULTURE

Eugenija Šah - pjesništvo vjere iz ženske duše

Dr. Vladimir Lončarević

Još nažalost kritički i književnopovijesno zane-marena, bez cjelovita izdanja svoga pjesništva, Eugenija Šah pjesnikinja je međutim bez koje nije moguće napisati cjeloviti pregled razvoja ne samo novije hrvatske kršćanske lirike nego ni novije hrvatske književnosti uopće.

Rođena u Zagrebu 1861. u obitelji Knopffhard (gdješto nalazimo i Knoppharo/Knopffaro), rano je ostala bez roditelja. Odrastajući u ujakovoj obitelji, dobila je solidnu naobrazbu, naučivši slovenski, njemački, francuski i talijanski jezik. Završivši Učiteljsku školu u Zagrebu, zaposlila se u Bakru. Nakon ujakove smrti udala se za već bolesna Ivana Šaha. Tada započnu njezine životne tragedije. Da bi namaknula sredstva za njegovo liječenje, krivotvorila je na mjenici potpis bana Khuena, pa je osuđena na šest godina zatvora. To joj je kao težak uteg obilježilo život, to više što ju je suprug napustio. Našla je posao učiteljice u francuskoj koloniji kod Slatine, a 1896. primio ju je u Sarajevu vrhbosanski nadbiskup Stadler i omogućio posao u ubožnici (pomažući joj do svoje smrti), da u internoj školi poučava francuski jezik i glasovir. Koju su je poznavali, naglašavali su da bijaše izvanredno dobra srca, često dijeleći siromasima i ono što joj je bilo nužno, što je uvelike otežavalo njezine životne prilike. Od godine 1912. pokazuje znakove umne bolesti. Kada više nije mogla raditi, otišla je u Bjelovar, gdje je i umrla 14. ožujka 1928.

U vrijeme kada je pisala, potkraj 19. i početkom 20. st., žensko pjesnikovanje još je bilo rijetko, pa time vrjednije kad se uzdiglo do zamjetnije umjetničke visine, koju je u mnogim pjesmama dostigla Eugenija Šah. Javivši se u »Vrhbosni« 1896, za Šarićeva urednikovanja, koji je taj crkveni list širom otvorio pjesnicima, pisala je poslije i u časopisu »Nada«, listu »Za vjeru i dom«, u »Hrvatskoj slozi« te u »Hrvatskom dnevniku«. Osim pjesama, objavila je nekoliko novela, također religiozno nadahnutih, s podosta autorefleksija.

Iako je, uz Antu Jagara, smatraju izrazitim marijanskom pjesnikinjom, Eugenija Šah motivski je vrlo raznorodna unutar cjeline svoga religioznog pjesništva. Svojim je pjesmama opjevala sve važne momente Kristova života (»Gloria in excelsis Deo!«, »Na Golgoti«, »Na Taboru«, »Alleluja!«, »Na Uzkr«, »Mesija«, »Križnim putem«, »Blagoviest«, »Uzkršnuće«), osobito izrazivši pobožnost Srcu Isusovu (»Srcu Isusovo«, »U rani Tvojega Srca«, »Pred slikom Presvetog Srca«). Nerijetko je u svoj vjernički pjev utkala domoljublje, primjerice u pjesmama »U tuđinu«, »Za materinsku rieč«, »Mesija« ili »Alleluja«, koju završava: »I tebi, sladki dome moj Hrvata, / Razlieže zvono jeku tisućratnu, / U tebi krv bo lio brat uz brata / za krst častni i slobodu zlatnu! / I tvoji strepe Kajfe i Pilati / Dok Kristu vapiš: 'Tvoji smo Hrvati!' / A s neba jur kroz

gromove oluja / Hrvatu ori: Felix Alleluja!«

U nekim pjesmama vidi se utjecaj Kranjčevićev, primjerice u »Anđeo boli« ili »Na Golgoti«, gdje osjećamo kranjčevićevski tipizirane stihove: »I pusto opet golgotsko je brdo, / Tek vjetra po njem tajni struji dah / Nit trese više njegovo tlo se tvrdo, / Nit krvlju rudi posvećeni prah. / Tragediju pak što ju vječna Miso / U povjestnice odredila list, / na sve je ljudstvo svojom krvi piso / Božanski autor - odkupitelj Hrist.« Zнала je poput Kranjčevića ogrnuti čežnje svega čovječanstva u motiv besmrtnosti (»Zvoni genij bezsmrtnosti / Svetom himnu razprostira / Sa visina sunčanijeh / Noseć zemlji pozdrav mira«; iz pjesme »Sa visina sunčanijeh«) odnosno uskršnuća (»Čovječanstvu, što no tuži / Pravjekovne svoje jade / Pjeva zvono uzkršnuća / Velepjesmu vječne nade«; iz »Uzkršnuća«). No mnogi su joj stihovi originalno slikoviti i osjećajno topli, kao u pjesmi »Blagoviest«: »Angelus!... to zvuci sladkotrajni / Pliju s visa kao psalam svet, / Što ga klico poslanik je sjajni, / Zemlji noseć taj čudotvor-cviet, / S kog uz vrele, mučeničke jade / Ljudskom duhu, kad se mrači sviest, / U sjen smrti plamsa zviezda nade, / U muk groba drhće Blagoviest...«

Uz razne pjesme posvetnice (Lavu XIII, Strossmayeru i Stadleru, hrvatskom plemstvu i svojoj »miljoj Bosni«) i pjesme motivirane crkvenim blagdanima, izrazita je marijanska crta u mnogim pjesmama (»Marijin cviet«, »Immaculati«, »Dolorosa«, »Na svojoj grudi«, »Ave Maria!« i dr.), redovito u kristovskom kontekstu, kako možemo vidjeti u pjesmi »Stabat mater«: »A ona stoji... uz križ sa dušom niemom / Ne Rahel, koja plačem bol odava / Već Makabejka s rubin-diademom; / Uz križ Mu stoji: Njegva vječna slava, / Ko s patnikovih što se rana diže / Božanstvena, vjekovita ljepota, / Ko rajsko svjetlo, što ga Bog užiče, / Kad junak mre na Golgoti života.«

Zaključno, njezino je pjesništvo uspjela sinteza osjećajno proživljene, a ujedno teologalno iskazane vjere, protkano jednostavnim i milom privrženošću Kristu i Bogorodici, kako je može izraziti samo ženska duša, što može oslikati nekoliko završnih stihova iz pjesme »Što ljubim?«: »Ne, duša moja, nije mrtva ptica, / U život koju sunce već ne prene / Ne, srce moje nije pukla žica / U titraj što je ruka već ne krene! / Ta duša oltar ljuvena je plama, / I srce žarke ljubavi je sprema, / Dragulja u njoj, u njoj alem-kama, / Biserja čista, sjajna i golema.« ■

IZ PISMENE OSTAVŠTINE PRIM. DR. DAMIRA PRIMOŽIĆA (5)

Medicinske zanimljivosti u starim hrvatskim kalendarima

Donosimo svjedočanstvo zagrebačkog liječnika dr. Primožića o križnome putu i njegove znanstvene radove o doprinosu Katoličke Crkve razvitku hrvatskoga zdravstva.

Tomislav Vuković

— Među mnoštvom znanstvenih radova dr. Primožića velik je broj, razumije se, stručnih s medicinskog područja, ali široj javnosti su vrlo zanimljivi i oni iz povijesti zdravstva, posebice iz hrvatske medicinske prošlosti, što je veće istaknuto u feljtonu, zbog obilja nepoznatih običaja, vjerovanja i detalja iz svagdašnjega života hrvatskog puka. Jedan od njih je i predavanje »Medicinske zanimljivosti iz starih hrvatskih kalendara«, koje je tijekom dvodnevnog znanstvenog skupa »I. sastanak historičara medicine, farmacije i medicine« dr. Primožić pročitao 26. listopada 1954. u Zagrebu. Ono je objavljeno u časopisu »Zbor liječnika Hrvatske, Sekcija za povijest medicine«, i iz njega donosimo najzanimljivije dijelove.

Uz svaki kalendar i medicinski dodatak

Na početku rada dr. Primožić daje nekoliko osnovnih natuknica o kalendarima: »Jedino tiskano djelo, koje je - prije nego što su počele izlaziti novine - doprilo u najšire narodne slojeve, bio je kalendar... Sadržaj kalendara baš je zato interesantan, jer je uvijek odraz potreba dnevnog života. On nije strogo znanstven, ali je baš zato karakterističan budući da ne prikazuje mišljenje uskog društvenog sloja nego uvriježene nazore širokih narodnih masa. Riječ kalendar dolazi od latinske riječi 'calendarium'. Ona je isprva značila popis kamata, koje dospijevaju na prvi dan mjeseca. S vremenom je taj naziv dobio današnje značenje popisa svih dana u godini s oznakom praznika itd.

Već u početku pridodavali su kalendaru jedan medicinski zanimljiv dodatak, tzv. 'praktiku'. Ta prakтика sadržavala je razna astrološka nagovještavanja, proricanje vremena i, što je za našu temu od naročitog interesa, razne higijenske upute, tablice za određivanje povoljnih dana za puštanje krvi, laksiranje, kupanje i slično.

U tim starim kalendarima susrećemo se ustvari s jednom posebnom medicinskom literaturom, koja kroz stoljeća stoji pod uplivom srednjovjekovne astrološke medicine. Nikada se nisu poduzimali zahvati u svrhu liječenja, a da se prije toga nije pogledalo u razne tablice i horoskope, da li se taj zahvat slaže s konstelacijom planeta, temperamentom bolesnika itd. Naprimjer, znameniti francuski kirurg Guy de Chauliac (umro oko 1368) nije htio trepanirati u vrijeme punog Mjeseca, jer je, po njegovu mišljenju, i mozak u to vrijeme povećan. I za flebotomiju bili su uvijek označeni dani koji su slovlili kao pogodni, a i oni kada se

● Stranica Vitezovićeve kalendara sa zdravstvenim uputama iz g. 1692.

taj zahvat nije smio vršiti... Iz toga se već vidi koliku važnost je imao kalendar kako za nekadašnje liječnike i kirurge, tako i za puk.

Prije izuma tiska postojali su rukopisni kalendari, koji su bili uglavnom dodavani crkvenim knjigama, npr. misalima, brevijarima i sl. U tim kalendarima također nalazimo razne zdravstvene upute.

Prva tiskana medicinska knjiga iz 1456.

Nastavak donosi nekoliko primjera crkvenih rukopisa i tiskanih knjiga, kojima su pridodani kalendari s medicinskim uputama: »Tako npr. u 'Breviarium Zagrebiense', rukopisu Metropolitanske biblioteke MR 29, koji je pisan između g. 1404. i 1431, nalazi se kalendar, a na kraju svakog mjeseca zabilježena su zdravstvena pravila. Za mjesec siječanj napisano je ovo pravilo... Preporučuje se, dakle, da u mjesecu siječnju treba izbjegavati puštanje krvi i čišćenje utrobe, pa valja piti dobro vino i napitke od ljekovitih trava. Zdravstvena pravila u tom rukopisu naročito su za nas važna jer po rasporedu svetaca možemo sigurno utvrditi da je taj kalendar pisan baš za Zagrebačku nadbiskupiju. I u 'Compendium theologicæ veritatis' (rukopis MR 82) nalazimo higijenska pravila te astronomske i komputističke križaljke. Higijenska pravila i križaljke nalaze se na 9 zadnjih folija, a pisani su oko god. 1390.

Kao primjer da su i medicinskim djelima dodavali u ono doba kalendar i astrološke križaljke, navodim zagrebački kodeks od Gentilea da Foligno: 'De aegritudinibus'. Taj kalendar pisan je 1399...

Izumom tiska postale su knjige zbog svoje razmjerne jeftinoće pristupačne najširim slojevima, pa je taj izum sigurno jedna od najvažnijih za napredak čovječanstva. Uz crkvene knjige ubrzo se počelo tiskati i medicinska djela. Prva tiskana medicinska knjiga bio je kalendar za puštanje žila i laksiranje. Taj je kalendar tiskan u Meinzu god. 1456. U njemu su označeni najpovoljniji dani za vanesekciju i laksiranje u godini 1457.

U latinskom tiskanom misalu 'Missale secundum chorum et rubricam almi episcopatus zagrebiensis Ecclesiae...' nalazimo na početku

kalendar sa zdravstvenim uputama za svaki mjesec. Taj je misal tiskan 1511.

Divkovićev prvi hrvatski pučki kalendar

Za hrvatsku je javnost posebno važan Primožićev dio o hrvatskim pučkim kalendarima: »Povijest hrvatskog tiskanog kalendara počinje dosta kasno. Poznati su neki kalendari, koji su dodavani glagoljskim crkvenim knjigama, dok za opću upotrebu izgleda da nije bilo kalendara na hrvatskome jeziku barem do god. 1582, tj. do kalendarske reforme Grgura XIII. Onaj komu je kalendar bio potreban morao ga je sam odnekle prepisati ili ga dobiti iz susjedne Italije ili Njemačke. Istom poslije 1582, kako je to već spomenuto, javljaju se prvi pučki kalendari na hrvatskom jeziku. Jedan od prvih hrvatskih pučkih kalendara potječe iz Bosne, a izdao ga je bosanski franjevac Matija Divković. Taj kalendar nije bio obični godišnji kalendar već višegodišnji, poput onih u starim crkvenim knjigama. Najstariji sačuvani godišnji kalendar pisan je kajkavskim narječjem, a potječe iz god. 1653. Nažalost, taj kalendar nije u cijelosti sačuvan, a za našu je temu od osobitog interesa jer u njemu nalazimo mnoštvo higijenskih uputa i pravila. Već na prvoj sačuvanoj stranici nalazimo neke označene znakove s tumačem. Te znakove zatim ponovno nalazimo uz pojedine dane u mjesecu. Neki od tih znakova tumače razne astronomske pojave (mlađ, uštap itd.), dok se drugi odnose na tzv. praktiku... Osim tih znakova nalazimo na kraju svakog mjeseca po jedno stihovano higijensko uputstvo. Tako za mjesec siječanj piše:

'Perverga meseca ne dobro kervi pušćati
Nego koga počne beteg primarati

Treba je papreno jesti i dobro vino piti
Glavu i persi u toplom terpeti...'
Sva ta higijenska i zdravstvena pravila i upute su uglavnom prijevodi iz raznih njemačkih kalendara tog doba.

Do god. 1692. nije sačuvan više ni jedan godišnji hrvatski kalendar. Iz te godine sačuvan nam je kalendar, kojega je izdavao Pavao Ritter Vitezović, pod naslovom 'Zoroast hervacki'. U kalendaru iz g. 1692. govori se npr. o utjecaju Mjeseca na organizam djeteta te piše: 'Dete koje se rodi, gdje je Mesec u Kozlu ali Vodnaru, biva rado betežljivo od merzle močvarnosti, otokov, vetrov, jest leno u delu, činjenju i svih poslih. Ako Mesec doli zemlje, takvo je dete podvrženo kašljom, bljuvotinam i lednoj boli...' U najmlađem sačuvanom primjerku Vitezovićeve kalendara iz god. 1705. nalazimo i jednu zanimljivu opomenu liječnicima u kojoj se između ostaloga kaže i ovo: 'Vnogi vračniki aliti ličniki, malo paze na nebeske poglede u vračenju svojih betežnikov, zato s njimi groblje hitro napunjavaju...'

Iza Vitezovića izgleda da je kroz duže vremena zapelo izdavanje kalendara na hrvatskom jeziku. U to doba tj. koncem XVII. i početkom XVIII. stoljeća, počela je hrvatska inteligencija sve više zanemarivati narodni jezik te je prihvatila latinski kao govor društvenog saobraćaja.

NASTAVLJA SE

KATOLIČKI OBLIKOVATELJI KULTURE

Bernardin Nikola Škrivanić - »duh dobre štampe«

Dr. Vladimir Lončarević

Mеду najzaslužnijim je osobama za razvoj hrvatskoga katoličkog tiska od početka 20. stoljeća do kraja I. svjetskog rata franjevac kapucin o. Bernardin Nikola Škrivanić,

Rođen je 7. ožujka 1855. u Omišu. Gimnaziju i bogoslovne nauke pohađao je u glagoljaškom sjemeništu u Pribu kod Omiša, a za svećenika je zaređen g. 1877. Župnikovao je u Poljicima, te nakon kratka boravka u Makarskoj i Omišu, u Kaštel Sućurcu, u obje župe obnovivši duhovni život. G. 1889. zatražio je primitak u kapucinski red. Uz to je vezana priča da se kao strasni pušač Gospi u zahvalu za dar redovništva odrekao pušenja omiljela mu hercegovačkog duhana što »dim izvija na kolače, a miriše kao duša«.

Njegova ozbiljnost i pobožnost i u redovništvu ubrzo pokazuju velike plodove. Uskoro je nakon dolaska u Rijeku izabran za samostanskog poglavara, a od 1901. do 1918. provincijal je Hrvatske kapucinske provincije. Ujedno to je razdoblje »kada je markantnost njegova duhovnog, intelektualnog i patriotskog lika snažno zračila u Rijeci i odzvanjala diljem hrvatskih krajeva«, kako je zapisao njegov biograf o. Zdenko Tomislav Tenšek. Razboljeviši se od tuberkuloze, odlazi g. 1902. na hodočašće u Lurd i ozdravlja od tada gotovo neizlječive bolesti. To još više pojačava njegovu pobožnost Bogorodici, pa odlučiti pokrenuti vjernika izgraditi Njoj posvećenu crkvu. Kripta je predana javnom bogoštovlju 1908. na 50. obljetnicu lurdskih ukazanja, a nakon duge gradnje crkva je posvećena g. 1929.

Velik pothvat fra Bernardin poduzeo je i pokretanjem izdavačke djelatnosti. Prva djela tiska od godine 1905: molitvenike, prijevode nabožnoga štiva, brošure tada vrlo razvijenog protualkoholnog pokreta, knjige posvećene lurdskim ukazanjima. Nakon pokretanja apologetskog tjednika »Il Quarnero« (1906-1918), godine 1908. pokreće i mjesečnik »Naša Gospa Lurdaska« (te godine suorganizira i prvo nacionalno hodočašće u Lurd, također 1909, 1910. i 1914), koji izlazi do 1918, te nekoliko listova na talijanskom jeziku. Kao i Mahnič, koji mu je u svemu davao veliku potporu, i Škrivanić je zaključio da ne može bez tiskare pa zajedno sa subračom osniva 1910. nakladničku »Kuću dobre štampe« i Tiskarski umjetnički zavod »Miriam«. U njima će do godine 1921. biti tiskana 172 djela: razne pučke knjige, molitvenici, hagiografije te više zbiraka umjetničke poezije (Dragana Dujmušića, Jakova Tomasovića, Milana Pavelića) i proze (romani Milana Kovačevića »Val«, R. H. Bensonova »Gospodar svijeta«, Adolpha Rettea »K svjetlosti vječnoj«, Alessandra Manzoni »Zaručnici«), sve u velikim nakladama.

Neko vrijeme tu će biti tiskana Mahničeva »Hrvatska straža«, dački mjesečnik »Luč«, listovi »Obitelj« i »Hrvatska obitelj«, a vrhunac tih pothvata bilo je pokretanje dnevnika »Riječke novine«, drugoga katoličkog dnevnika nakon 1910. ugašena »Hrvatstva«. Spiritus

movens bio je Škrivanić, a urednici su bili ugledni intelektualci: dr. Rudolf Eckert, Petar Rogulja i Milan Pavelić. »Riječke novine« bile su tada snažna oporba liberalnim krugovima okupljenim oko Supilova »Novog lista«. Dnevnik je izlazio od 8. prosinca 1912. do 7. rujna 1914, da bi već dan poslije ista redakcija nastavila u Zagrebu izdavati dnevnik »Novine«. Sva spomenuta izdanja imala su, osim vjerskoga, i veliko kulturno značenje, prije svega kao baza razvoju mlade katoličke književnosti.

Škrivanić podupire i druge akcije u Hrvatskom katoličkom pokretu te također sudjeluje na Hrvatsko-slovenskom katoličkom kongresu 1913. u Ljubljani. Surađivao je mnogo i sa slovenskim laicima, svećenicima i biskupima, osobito s ljubljanskim biskupom Jegličem. Zanimljivo je da je Škrivanić 1915. u kapucinskom samostanu zajedno s Mahničem okupio više političara i javnih radnika koji su sastavili spomenicu upućenu Benediktu XV. s molbom da se zauzme u rješavanju hrvatskoga pitanja u smislu stvaranja države Hrvata i Slovenaca unutar Monarhije ako opstane odnosno slobodnog odlučivanja o svojoj sudbini. Škrivanić je zajedno s o. Jozom Miloševićem odnio tu spomenicu u Rim.

Njegov veliki izdavački rad prekinula je talijanska okupacija Rijeke, iz koje je i Škrivanić morao otići 13. prosinca 1922. Nakon kratkog boravka u Karlobagu dolazi u Split u svetište Gospe od Pojšana. Umro je u Splitu 25. rujna 1932.

Premda izvanredan čovjek, mnogih vrlina i sposobnosti, svojedobno kandidat za biskupa u Trstu i Poreču, i on je poput mnogih katoličkih javnosnika dugo bio prešućivan unatoč velikim zaslugama za vjerski, politički i kulturni život Rijeke, Hrvatskoga primorja i cijele Hrvatske. U vjerskome smislu, Škrivanićeva je zasluga prije svega u snažnoj duhovnoj obnovi koju je uspješno proveo u tada uvelike liberalnoj riječkoj sredini, a osobito u širenju pobožnosti prema Gospi Lurdskoj.

U političkom smislu bio je Škrivanić ne manji branič hrvatskoga karaktera Rijeke od svoga suvremenika Supila, dapače je dalekovidnije predvidio razvoj događaja i tražio na vrijeme povoljna rješenja za hrvatski narod. Pokretanjem pak novina, listova i časopisa te premda samo započetim radom na katoličkoj enciklopediji učinio je Škrivanić Rijeku između 1906. i 1914. središtem kulturnoga i znanstvenoga rada hrvatskih katolika. ■

IZ PISMENE OSTAVŠTINE PRIM. DR. DAMIRA PRIMOŽIĆA (6)

Medicinski savjeti od »Calendarium Zagrebiense« do »Danice«

Donosimo svjedočanstvo zagrebačkoga liječnika dr. Primožića o križnome putu i njegove znanstvene radove o doprinosu Katoličke Crkve razvitku hrvatskoga zdravstva.

Tomislav Vuković

— Nakon što je na prijelazu iz 17. na 18. stoljeće zamrlo izdavanje kalendara na hrvatskome jeziku, što je istaknuto u prošleme nastavku, u Hrvatskoj se pojavljuju kalendari na latinskome, o čemu dr. Primožić donosi vrijedne primjere:

»Sredinom XVIII. st. počinje u Zagrebu izlaziti kalendar na latinskom jeziku pod imenom 'Calendarium Zagrebiense', a kasnije pod imenom 'Zagrebiense Calendarium'. Međutim, nakon velikog požara koji je poharao Varaždin god. 1776. preselio je bečki tiskar Trattner svoju tiskaru iz Varaždina u Zagreb i počeo izdavati također latinski kalendar pod imenom 'Zagrebiense Calendarium'. U Varaždinu je Trattner već prije izdavao svoj kalendar pod imenom 'Varasdinense Calendarium'. Tako sada kroz dulji niz godina posjedujemo dva latinska kalendara, i to pod istim imenom, dok kalendara na hrvatskom nismo imali. Tek nakon oslobođenja Slavonije od Turaka počinju franjevci izdavati svake godine pučke kalendare na hrvatskom jeziku...«

O liječnicima u Osmanlijskome Carstvu

Nastavak Primožićeva članka »Medicinske zanimljivosti iz starih hrvatskih kalendara« pojašnjava razloge zbog čega su obadva istoimena zagrebačka kalendara na latinskome jeziku važna za povijest hrvatskoga zdravstva: »Od starijeg 'Zagrebiense Calendarium' sačuvan nam je najstariji primjerak iz god. 1745. a baš taj je za našu temu i najzanimljiviji... u kojem jedno poglavlje nosi naslov 'De medicis et chirurgis', pa se tamo u kratkim crtama opisuje rad liječnika i kirurga u Osmanlijskome Carstvu. U kalendaru iz g. 1753. nalazi se tablica s točno označenim danima povoljnim za venesekciju, iz g. 1755. članak u kojemu su označeni povoljni dani za puštanje krvi, i to bilo skarifikacijom, bilo venesekcijom. U tom se članku također točno razlikuju dani za puštanje krvi kod mladih bolesnika i kod starih osoba; važnu ulogu igra spol kao i temperament bolesnika. U kalendaru iz 1781. nalazi se članak u kojem se govori o pružanju prve pomoći kod utopljenika i ugušenih.

Za našu domaću povijest medicine naročito su važni shematizmi koji su počeli izlaziti od god. 1791. Iz tih shematizama imamo točan pregled ondašnjeg zdravstvenog osoblja (liječnici, kirurzi, babice i sl.) u pojedinim hrvatskim županijama.«

»Medicina ruralis« - važna knjiga za Hrvatsku

»Mlađi 'Zagrebiense Calendarium' počeo je izlaziti, kako je to već spomenuto, u Varaždinu pod imenom 'Varasdinense Calendarium'. U primjerku iz god. 1776. nalazimo oglas u kojemu se čitaoci kalendara upozoravaju da će te godine izći iz tiska knjiga I.B. Lalangua pod naslovom 'Medicina ruralis, sive Vrachtva Ladanyška', pa se ta knjiga najtoplije preporuča svim čitaocima. Pisac te knjige Lalangua (1743-1799) došao je u Hrvatsku

god. 1771. na preporuku svog učitelja G. van Swietena. God 1772. izabran je za varaždinskog fizika, pa je na tom položaju ostao sve do svoje smrti. On je za nas naročito važan jer je njegova knjiga 'Medicina ruralis' prva hrvatska tiskana medicinska knjiga pisana od liječnika za potrebe Hrvatske.

Poslije 1777. nalazimo u mlađem 'Zagrebiense Calendarium' vrlo malo zdravstvenih članaka ili uputa. Tako npr. u kalendaru iz god. 1782. nalazimo tek jedan recept od nekog ljekarnika Rempelaara protiv gangrene.«

Najstariji slavonski kalendar iz 1766.

U Primožićevu radu slijedi slavonsko izdavaštvo: »Slavonski pučki kalendari štampani su u početku u Budimu, a poslije god 1770, kada je Osijek dobio prvu tiskaru, tiskani su ti kalendari i u Osijeku... Najstariji sačuvani slavonski kalendar po-

● Dr. Damir Primožić

»Za našu domaću povijest medicine naročito su važni shematizmi koji su počeli izlaziti od god. 1791. Iz tih shematizama imamo točan pregled ondašnjeg zdravstvenog osoblja (liječnici, kirurzi, babice i sl.) u pojedinim hrvatskim županijama.«

tječe iz god. 1766. U tom kalendaru nalazimo nekoliko zdravstvenih savjeta. No, i u tim zdravstvenim savjetima odražava se praznovjerje i nesuvremenost koja je naslijeđena iz starih kalendara. Tako npr. 'za uzdržat vazda dobar vid' preporuča se sljedeći postupak: 'Ufati živu vranu, izvadi joj obedvi oči, naniži i(h) na konac, obisi na vrat i nosi, i tako ćeš sačuvati oči od svake bolesti.'

Ti slavonski kalendari izlazili su kroz dugi niz godina, samo pod raznim imenima. Jedan od mnogih urednika tih kalendara bio je i Emerik Pavić (1716-1780) (začuđuje da dr. Primožić, koji je, očito, u onodobnoj ideologiziranom protucrkvenom ozračju htio istaknuti upravo crkveni doprinos hrvatskome zdravstvu, ne spominje podatak da je urednik Pavić bio franjevac, op. T. V.) koji je god. 1768. preveo Salernske regule na hrvatski jezik i tiskao ih kao prvu knjigu medicinskog sadržaja na hrvatskom jeziku.

U jednom kasnijem slavonskom kalendaru iz god. 1813. nalazimo npr. uputu za 'zubnu bol pretirati'. Kao sigurno djelotvorno sredstvo tu se preporuča hren. Hren treba dobro zgnječiti, a tekućinu koja izade prilikom gnječenja treba staviti na bolesni zub. Ta tekućina također dobro djeluje i na porast kose ako se njome natrlja glava. Jedan drugi lijek iz

tog kalendara nosi naslov 'Vrachtvo protiv vsakoj rani, y divijem meszu'. Tu se kaže da treba jezgru oraha izmiješati sa soli i crvenim lukom i tu smjesu onda staviti na ranu. Protiv divljeg mesa dovoljno je samo prožvakati jezgru oraha i to onda staviti na bolesno mjesto. Uz taj recept još je dometnuto: 'Sigurno će pomoći', u što mi danas nismo baš uvjereni.«

Lijekovi se mogu kupiti i u tiskarama!

Primožićeva studija donosi i kasnije pučke kalendare: »Od kalendara na hrvatskom jeziku tiskanih u Zagrebu bio je najpopularniji 'Novi kalendar', koji god. 1812. mijenja ime u 'Hrvatski kalendar'. U novije doba zove se 'Šoštar kalendar', pa je još donedavno izlazio svake godine u Zagrebu. U tim kalendarima susrećemo se s brojnim zdravstvenim poukama, savjetima i sl. Za našu kulturnu povijest sigurno je najinteresantniji oglas iz god. 1814. a ponavlja se svake godine do 1818.

Taj oglas glasi ovako: 'Vu ovoj stamparnizi oszebujna Tinktura y prah za zube vrachiti dobiti sze more za 3 fl. 20 kr.' Svakako je čudno da se kraj postojećih ljekarna u Zagrebu moglo kupovati lijekove čak i u tiskarama. God. 1815. preporuča se stari domaći hren s medom protiv kašlja, a i god. 1816. piše: borovnica s pol čaše vina 'tera merzlicu' iz glave i da jača glavu i tijelo.

U kalendaru iz god. 1828. pod naslovom 'Haszen od Pamuka za vrachenye' govori se o upotrebi medicinske vate, te se veli da protiv 'gerlobolje' treba vatu omotati oko vata, protiv 'driztavice' omotati oko trbuha itd. Godine 1832. susrećemo se ponovno s oglasom kojim se oglašuje Lalanguova knjiga 'Medicina ruralis' uz cijenu od 36 kr. Iz tog, a i iz brojnih mladih oglasa, vidi se da ta, danas doista rijetka knjiga, nije imala baš veliku prođu u Hrvatskoj.

I u poznatom starom zagrebačkom kalendaru 'Danici' nalazimo također povremeno članke medicinskog sadržaja... U god 1838. nalazimo 'vračta vsakojačka'. Godine 1848. tiskan je u tom kalendaru članak: 'Kratek način kojim bi moći bilo veliku starost stignuti' od W. Hufelanda (1762-1836). Članak je sastavljen prema čuvenom Hufelandovom djelu 'Makrobiotik'.

U to vrijeme nalazimo i dosta veliku antialkoholnu propagandu u našim kalendarima, koja potječe - piše Thaller - od onih koji se sami nisu odrekli alkohola. Tako u 'Danici' od god. 1841. nalazimo 'Razgovor od napijanja', a god. 1844. pjesmicu pod naslovom: 'Posledki pijančine' koja završava: 'Koi vino preveč lyubi, zdravlje, novce, dušu gubi.'

U 'Obćem zagrebačkom kalendaru' iz god. 1846. i 1847. nalazimo pod naslovom 'Domaći lekar' vrlo lijepu i preglednu za puk pisanu radnju s opisom simptomatologije i terapije nekih najobičnijih bolesti... U kalendaru za puk iz god. 1847. nalazimo recept za lijek protiv ugriza od zmije, koji je sastavio učitelj Veselić. U istom kalendaru za god. 1850. učitelj Veselić piše o koleri. On ispravno savjetuje da se bez znanja liječnika ne smije uzimati nikakav lijek... Nakon god. 1850. broj hrvatskih kalendara naglo raste. U tim novijim kalendarima nalazimo i mnogo pojedinosti zanimljivih s medicinskog gledišta, no oni više nemaju takvog čara prošlosti, pa ih stoga ispuštamo.«

ZAVRŠETAK

KATOLIČKI OBLIKOVATELJI KULTURE

Jakov Tomasović - za vjeru, Hrvatsku i čovještvo

Dr. Vladimir Lončarević

Premda iza nj ostadoše tisuće stranica različitih književnih radova, Jakov je Tomasović u našim književnim povijestima i enciklopedijama (tako i u »Hrvatskoj enciklopediji«) nažalost najčešće preskočena stranica.

Rođen je 26. siječnja 1882. u Kučićima kod Omiša, gdje je završio pučku školu, a zatim je kao splitski sjemenistar pohađao četiri razreda gimnazije. No nije osjećao siguran poziv u svećeništvo, pa se vratio na selo. Ipak, njegov poziv nije bila ni zemlja, nego knjiga. Vidjevši tu njegovu ljubav, majka mu daje novac od svoga miraza i upućuje ga na Rijeku rođenu Omišaninu fra Bernardinu Nikoli Škrivaniću. Ondje se uključio u katolički pokret, radeći kao urednik lista »Obitelji« (1911-12), odnosno zajedno s Milanom Pavelićem »Hrvatske obitelji« (1912-14). Iako »Hrvatska obitelj, tako već samo njezino ime kaže, nije list s većim kakvim literarnim pretenzijama«, piše sam Tomasović, »ipak je uredništvo nastojalo da dovršuje u prvom redu onakve radnje, koje više uspješne s literarnoga gledišta, a tek onda druge«, pa je u listu uz razne početničke pokušaje pjesme objavljivao i renomirani pjesnik Marin Sabić.

Već prije toga objavio je više knjiga: pjesničke zbirke »Skromni cvijetak u vijenac Ružarja Kraljice« (1903) te »Glasi i uzdasi« (1910), crtice i dojmove s hodočašća u Lurd 1909. »Sa Jadrana do Gave«, zatim uspomene s hodočašća u Loreto 1910, te životopise sv. Ivane Arške, sv. Antuna Padovanskog, sv. Male Terezije i sv. Gemme Galgani. God. 1912. objavljuje knjigu crtica »Koprive«, kojom je pokazao da je njegov književni talent u najkraćoj proznoj formi, čime je sličan don Lovri Katiću. To je pokazao i u knjigama crtica, feljtona i pripovijesti iz rata »U oluji« 1915. te »S puča i raspuća« 1918. Napisao je i omiški turistički vodič, a takvo izdanje nije tada imalo nijedno turističko mjesto na Jadranu.

Nakon početka I. svjetskog rata vratio se u Omiš i osnovao obitelj. Gotovo trideset godina držao je knjižaru, do 1943, kada je stradala od savezničkog bombardiranja. Primio se posred toga razdoblja i svoga najvažnijega književnoga pothvata kao urednik i nakladnik časopisa »Jadranska vila« (1928-1937), obiteljsko-ga lista za književnost i kulturu. U njemu su surađivali odlični

pripovjedači don Marko Vežić i fra Lujo Plepel, renomirani književnik fra Stanko Petrov, no i mladi pisci Gašpar Bujas, Gabriel Cvitan, Šime Vučetić, Vinko Nikolić i Jure Kaštelan, koji je baš ondje objavio svoje prve pjesničke radove. No i »Jadranska vila« je unatoč književnoj visini i suradnjama istaknutih književnika, ostala, kao i njezin urednik, gotovo nepoznata u našoj književnoj povijesti.

U njegovoj književnoj ostavštini ostalo je više rukopisa i prijevoda nego ih je za života objelodanio. God. 2002. objavljen je njegov manji spjev (epilij) »Bura«. U svom prikazu akademik Mirko Tomasović ističe da »Bura« »zaslužuje stručnu pozornost u okviru kontinuiteta hrvatske epske poezije u tradiciji romantizma tijekom moderne, dakle u 20. stoljeću, s time što je kao iznimka ispuvana u stihu osmerca, gotovo potpuno zaboravljena u novijim pjesmotvorima«. Taj jednostavni, čitki stil Tomasovićev može ilustrirati ovih nekoliko stihova njegova spjeva: »Sunce jarko, divno li si / U zrcalu našeg mora! / Sunce jarko, silno li si / U odsjevu naših gora! / Zamamno si, sunce jarko, / U mirisu našeg cvijeta, / A čudesno i živuće / U žilama našeg svijeta!...«

Dolaskom komunista na vlast ostao je bez svoje knjižare i bio isključen iz javnog života iako se politikom nije bavio, a kao rodoljub talijansku okupaciju nije podnosio, no nije podržavao ni NDH. Nije međutim krio svoje kršćanske i hrvatske osjećaje pa su mu vrata poslijeratnih književnih časopisa i novina uglavnom bila zatvorena, a rad mu pade u zaborav. Njegov sinovac Anđelko Tomasović pokušao je ispraviti tu nepravdu još za njegova života pa je u Engleskoj 1957. dao tiskati manji izbor iz njegovih neobjavljenih djela. Pisao je o njemu i Vinko Nikolić u emigrantskoj »Hrvatskoj reviji« 1958, a informativan članak objavio je i Mirko Tomasović godine 1969. u »samizdatu« vrijednoga književnika Ive Balentovića »Susreti«.

Stoji ocjena Mirka Tomasovića da je pripadao »anakroničnoj struji« naših književnika, koji su i poduboko u 20. st. njegovali stilove i forme 19. pa i ranijih stoljeća. »Nije puno mario za nove književne tokove i mode, ustrajući na svojem putu... Djelujući u malom primorskom gradu, daleko od utjecajnih kulturnih institucija, potpore moćnih nakladnika i novina, njegovi su plemeniti književni naponi i nedvojbene vrijednosti ostale nezamijećene i nepravedno zaboravljene.«

Umro je u Splitu 22. kolovoza 1962, ostavivši rasutu veliku baštinu svoga književnoga pregaranja u rukopisu te po raznim publikacijama. Premda dio toga pripada u »diletantsko-publicističku djelatnost«, Tomasovićev rad valja promatrati u kontekstu velike i još ni izdaleka dovoljno istražene riznice katoličkih književnih pregalaca, koji su, premda različitim sredstvima, radili za iste ideale, kako će ih i sam Tomasović u svojoj autobiografiji jednostavno sažeti riječima: »Moji ideali jesu: vjera u Boga, ljubav prema Hrvatskoj i duboki smisao za čovještvo.« ■